

Cāṇakya's Political Strategies as Depicted in the Sanskrit Drama

Titled Mudrārākṣasa^{****}

Chayanut Chindarak^{*}

Chainarong Klinnoi^{**}

Nipat Yamdate^{***}

Abstract

This article aims to present Cāṇakya's political strategy model in the Sanskrit drama Mudrārākṣasa, by analogy with Kauṭīliya's Arthaśāstra. The study found that Cāṇakya adopted the interstate relations management model of Arthaśāstra that uses six guṇa in combination with four upāya, with trivarga, for war or armistice, to shape the political

^{*} Pd.D Candidate, in Sanskrit Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Bangkok 10200, Thailand. Email: chayanut_jin@hotmail.com

^{**} Associate Professor Dr., Sanskrit Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Bangkok 10200, Thailand. (Advisor) Email: klinnoi_c@su.ac.th

^{***} Lecturer, Dr., Sanskrit Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Bangkok 10200, Thailand. (Co-Advisor) Email: yamdate_n@su.ac.th

^{****} This article is part of a Doctoral Thesis entitled " An Analytical Study of the Sanskrit Drama Mudrārākṣasa" in Sanskrit Department of Oriental Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.

^{*****} Received November 2, 2022; Revised September 7, 2023; Accepted September 7, 2023.

strategy in the drama. There is a process to start from. (1) Formulate a policy directed at six guṇa, namely sandhi (peace), that "will bring amātya Rākṣasa to be the Prime Minister of Lord Chandragupta " to uphold the sovereignty of Lord Chandragupta. (2) Formulate a plan for implementing the policy directly with six guṇa, namely, vighraha (provocation) that "must create a rift between amātya Rākṣasa and his allies." (3) Define practices: (3.1) The operator is a spy, (3.2) the method is a ploy within the concept of four upāya: sāmā (bonding), dāna (reward), bheda (provocation), danḍa (punishment) has methods: killing, intelligence, forging, and deceit (3.3) tools, namely, 3 objects: rings, stamps, forged letters, and jewelry, all processes use the 7 state elemental conditions of one's own and the enemy's parties, assessing them when they have an advantage: (1) kṣaya, weak condition, (2) sthāna, equal condition, (3) vṛddhi, strong condition.

Keywords: Strategy, Political Affairs, Political Thought, Cānakya, Mudrārākṣasa.

กลยุทธ์ทางการเมืองของจาณักยะในบทธะครสันสกฤตเรื่อง มุทธารากษสะ****

ชญาณุตม์ จินดารักษ์*

ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย**

นิพัทธ์ แยมเดช***

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มุ่งนำเสนอรูปแบบการวางกลยุทธ์ทางการเมืองของจาณักยะในบทธะครสันสกฤตเรื่อง มุทธารากษสะ โดยเปรียบเทียบกับคัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะ ผลการศึกษาพบว่า จาณักยะนำรูปแบบการบริหารความสัมพันธ์ระหว่างรัฐของคัมภีร์อรรถศาสตร์ที่ใช้คุณหลอกล่อกับอุบายสี่ โดยมีสภาพสามคอยกำกับ เพื่อทำสงครามหรือสงบศึก มากำหนดรูปแบบการวางกลยุทธ์ทางการเมืองในบทธะคร มีกระบวนการเริ่มจาก (1) กำหนดนโยบายตรงกับคุณหก คือ sandhi (สันติภาพ) ว่า

* นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร 10200 ไทย E-mail: chayanut_jin@hotmail.com

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร 10200 ไทย (อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์) E-mail: klinnoi_c@su.ac.th

*** อาจารย์ ดร.ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร 10200 ไทย (อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม) E-mail: yamdate_n@su.ac.th

**** บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิตเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทธะครสันสกฤตเรื่อง “มุทธารากษสะ” สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

***** ได้รับบทความ 2 พฤศจิกายน 2565; แก้ไขปรับปรุง 7 กันยายน 2566; อนุมัติให้จัดพิมพ์ 7 กันยายน 2566

“จะนำอำมาตย์รากลักษะมาเป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้าจันทรคุปตะ” เพื่ออ้างอำนาจการปกครองสูงสุดของพระเจ้าจันทรคุปตะ (2) จัดทำแผนการนำนโยบายไปปฏิบัติตรงกับคุณหก คือ *vigraha* (การยั่วยุ) ว่า “ต้องสร้างความแตกแยกระหว่างอำมาตย์รากลักษะกับพันธมิตร” (3) กำหนดแนวทางปฏิบัติ ได้แก่ (3.1) ผู้ดำเนินการ คือ สายลับ (3.2) วิธีการ คือ อุบายต่างๆ ภายใต้กรอบแนวคิดของอุบายสี่ คือ *sāma* (การผูกไมตรี) *dāna* (การให้รางวัล) *bheda* (การยั่วยุ) และ *daṇḍa* (การลงโทษ) มีวิธีการ ได้แก่ การฆ่า การสืบทอดการลับ การปลอม และการหลอกลวง (3.3) เครื่องมือ คือ วัตถุ 3 ชิ้น ได้แก่ แหวนตราประทับ จดหมายปลอม และเครื่องประดับ กระบวนการทั้งหมดใช้สภาพองค์ประกอบของรัฐ 7 ประการของฝ่ายตนและฝ่ายศัตรู คอยประเมินให้ทำการเมื่อได้เปรียบ ได้แก่ (1) *kṣaya* สภาพอ่อนแอ (2) *sthāna* สภาพเท่าเทียมกัน (3) *vrddhi* สภาพแข็งแกร่ง

คำสำคัญ : กลยุทธ์, การเมืองการปกครอง, ความคิดทางการเมือง, จาณิกยะ, มุทรา รากลักษะ

บทนำ

บทละครสันสกฤตเรื่อง มุทรา รากลักษะ แต่งโดยกวีชื่อ วิสาขทัตตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 เป็นบทละครการเมืองอิงประวัติศาสตร์อินเดียยุคโบราณ ราวศตวรรษที่ 4 ก่อนคริสต์ศักราช สันนิษฐานว่า นำเค้าโครงเรื่องมาจากตำนานการโค่นล้มราชวงศ์นันทะและตั้งราชวงศ์เมารยะ ที่ปรากฏในพงศาวดารของคุณณณะ (Sastri, 1960, p.111) บทละครมีเนื้อหาเริ่มตั้งแต่เมื่อแรกตั้งราชวงศ์เมารยะ ปกครองแคว้นมคธ มีนครปาฏลิบุตรเป็นเมืองหลวง ผู้ก่อตั้งราชวงศ์ คือ พระเจ้าจันทรคุปตะ โดยการแย่งชิงราชบัลลังก์มาจากราชวงศ์นันทะ จากการช่วยเหลือของพราหมณ์ชื่อ

จากนักยะ ซึ่งเป็นตัวละครเอก ผู้เล่าเหตุการณ์ระยะสุดท้ายของราชวงศ์นันทะที่มาของการถูกโค่นล้มอำนาจจนถึงตั้งราชวงศ์เมารยะ ต่อมาเป็นเหตุการณ์ในบทละครที่แสดงถึงความยากลำบากของจากนักยะ ในฐานะครูและมหาอำมาตย์รักษาการณ์ของพระเจ้าจันทรคุปตะ (Kale, 1927, p.32) ที่ต้องดำรงอำนาจการปกครองสูงสุดของพระเจ้าจันทรคุปตะให้สำเร็จ ท่ามกลางความระส่ำระสายของบ้านเมืองผลพวงจากการปกครองโดยทุจริตของรัฐสมัยราชวงศ์นันทะที่ทำให้คุณค่าทางศีลธรรมของประชาชนลดลง (Kale, 1927, p.350) ผนวกกับบ้านเมืองเพิ่งผ่านศึกสงครามมา (Kale, 1927, p.22) โดยวางแผนให้สายลับใช้อุบายดำเนินการ แบ่งภารกิจเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือรักษาความปลอดภัยในพระวรวงศ์ของพระเจ้าจันทรคุปตะจากการก่อกบฏ ลอบสังหาร และวางยาพิษ ส่วนที่สองคือนำอำมาตย์รักษาสะ อติตมมหาอำมาตย์ของราชวงศ์นันทะกลับมาเป็นมหาอำมาตย์ภายใต้การปกครองโดยธรรมของพระเจ้าจันทรคุปตะ เพื่อให้คำปรึกษาในการปกครองและบริหารบ้านเมืองฟื้นฟูให้กลับมาสงบสุข มั่งคั่ง และมีสัมพันธไมตรีอันดีงามกับรัฐเพื่อนบ้าน (Kale, 1927, p.80) อย่างยั่งยืนตลอดไป

ภารกิจการนำอำมาตย์รักษาสะมาเป็นมหาอำมาตย์ จากนักยะให้ความสำคัญมาก และได้กำหนดเป็นนโยบายอย่างชัดเจนและมั่นคง เพื่อวางแผนการปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะจากสงครามที่ผ่านมาเขาประจักษ์ชัดว่า อำมาตย์รักษาสะมีความฉลาด ความกล้า และความจงรักภักดีและเป็นอติตมมหาอำมาตย์ที่สืบทอดตำแหน่งมาจากบรรพบุรุษ อันเป็นคุณสมบัติพิเศษของนักรบและนักการเมือง (Kale, 1927, p.104 และ Nerain, 2005, p.25-27) แต่อำมาตย์รักษาสะมีความจงรักภักดีต่อราชวงศ์นันทะมาก จึงตั้งตนเป็นศัตรูกับราชวงศ์ใหม่ เพราะทำลายเจ้านายตน อำมาตย์รักษาสะไม่เพียงไม่ยอมรับตำแหน่งมหาอำมาตย์ แต่ยังใช้กลยุทธ์ตอบโต้เพื่อโค่นล้มพระเจ้าจันทรคุปตะแก้แค้นให้เจ้านาย แต่สุดท้ายก็ต้องยอมรับตำแหน่งมหาอำมาตย์ด้วย

ความเต็มใจ เพราะจำนวนต่อกลยุทธ์ของจามักยะที่ดำเนินการ โดยเหล่าสายลับที่มีทักษะดี และจำนวนต่อจริยธรรมของพระเจ้าจันทรคุปตะที่มีสูงกว่าเจ้านันทะผู้โหดมาก (Kale, 1927, p.62) โดยกวีได้บอกเป็นนัยถึงเนื้อหาสำคัญดังกล่าวผ่านชื่อ “มูทรา รากษสะ” แปลว่า รากษสะผู้ถูกเอาชนะโดยแหวนตราประทับ มีตัวละครและเครื่องมือสำคัญที่ใช้ดำเนินเรื่อง ได้แก่ พราหมณ์จามักยะผู้เอาชนะ อำมาตย์รากษสะผู้ถูกเอาชนะ พระเจ้าจันทรคุปตะผู้รับผลประโยชน์จากการเอาชนะ และแหวนตราประทับที่ใช้เป็นเครื่องมือเอาชนะ

อนึ่ง มีนิยามความหมายของคำสำคัญที่ควรชี้แจงเป็นเบื้องต้น คือ คำว่า กลยุทธ์ ในบทความนี้ มาจากคำว่า upāya ในภาษาสันสกฤต ประกอบด้วย upa+vi+ya แปลว่า สิ่งซึ่งนำบุคคลไปสู่ความสำเร็จ, หนทางสู่ความสำเร็จในการต่อสู้กับศัตรู มี 4 วิธี ได้แก่ การเจรจา การติดสินบน การทำให้แตกแยก และการโจมตีอย่างเปิดเผย, วิธี, ทาง, อุบาย (Williams, 1986, p.215) ในบทละครมูทรารากษสะองค์ที่ 1, 3, 6, 7 กล่าวถึง upāya ในความหมายว่า สิ่งซึ่งนำบุคคลไปสู่ความสำเร็จ จำนวนรวม 5 ครั้ง โดยปรากฏใช้ร่วมกับ *śaḍguṇa* (คุณหก)¹ จำนวน 1 ครั้ง และ *śaḍguṇa* (คุณหก) กับ *trivarga* (สภาพสาม²) จำนวน 1 ครั้ง ในบทความนี้ จึงใช้คำสันสกฤต upāya ใน

¹ คุณหก ที่เป็นนโยบายบริหารความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ประกอบด้วย (1) sandhi สันติภาพหรือการทำสัญญาสงบศึก (2) vighraha การยั่วยุหรือการทำสงคราม (3) yāna การเคลื่อนทัพไปโจมตีศัตรู (4) āsana การตั้งมั่นหรือรอเวลาเคลื่อนทัพ (5) dvaigha การใช้อุบายซ้อน เช่น ทำให้ศัตรูแตกแยกกันหรือเป็นพันธมิตรกับศัตรูของศัตรู และ (6) saṁśraya การหลบภัยภายใต้ฝ่ายที่มีกำลังมากกว่า (Nerain, 2005, p.523)

² สภาพสาม เงื่อนไขประกอบการตัดสินใจระหว่างการตั้งมั่นในคุณหกกว่า จะโจมตีเพื่อทำสงครามหรือไม่โจมตีเพื่อสงบศึก โดยพิจารณาจากสภาพของ prakṛti องค์ประกอบของรัฐ 7 ประการของทั้งฝ่ายตนและฝ่ายศัตรู คือ (1) swami ราชา (2) amātya มนตรี (3) janapada/rāṣṭra ชนบท

คำไทยว่า **กลยุทธ์** หมายถึง แผนการ และ **อุบาย** หมายถึง วิธีการที่ปฏิบัติตามแผนการ ดังนั้น ชื่อบทความว่า **กลยุทธ์ทางการเมืองของจามัญกะในบทธศรสันสกฤตเรื่อง มุทราภาษะ** จึงหมายถึง “แผนการที่นำจามัญกะมาอำมาตย์รักษาการณ์ไปสู่ความสำเร็จในการกิจทางการเมืองคือการชำระอำนาจการปกครองสูงสุดของพระเจ้า จันทรคุปตะที่ปรากฏในบทธศรสันสกฤตเรื่อง มุทราภาษะ”

เนื่องจากบทธศรมุทราภาษะเป็นเสมือนภาคปฏิบัติของคัมภีร์ อรรถศาสตร์ ผู้วิจัยจึงสืบค้นที่มาของแนวคิดการวางกลยุทธ์และการใช้อุบายทางการเมืองในบทธศรเรื่องนี้จากคัมภีร์อรรถศาสตร์ ฉบับภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี พร้อมคำแปลภาษาอังกฤษ โดย R.Shamasastri ที่ใช้ชื่อว่า Kauṭīlīya Arthaśāstra ตรวจชำระโดย V.Nerain เมื่อ ค.ศ.2005 ที่เป็นคู่มือนักปกครอง ว่าด้วยเรื่องการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของจักรวรรดิอินเดียยุคโบราณ โดยเฉพาะจักรวรรดิ อินเดียสมัยราชวงศ์เมารยะที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในบรรดาจักรวรรดิอินเดียยุคเดียวกัน แบ่งเนื้อหาเป็น 15 เล่ม 180 หัวข้อ 150 บท 6000 โศลก (Nerain, 2005, p.10) ได้แก่ (1) การฝึกอบรม (2) ผู้ตรวจการ (3) ความยุติธรรม (4) การกำจัดเสี้ยนหนาม (5) สายลับ (6) มณฑล (7) ยุทธศาสตร์ 6 ด้าน (8) ความหายนะ (9) ความเตรียมพร้อม

หรือดินแดน (4) durga/pura ป้อมปราการ (5) kośa คลัง (6) daṇḍa/bala กองทัพ (7) mitra พันมิตร

สภาพสาม ประกอบด้วย (1) kṣaya ความอ่อนแอในองค์ประกอบของรัฐ (2) sthāna ความเท่าเทียมกันในองค์ประกอบรัฐ (3) vṛddhi ความเจริญหรือความแข็งแกร่งกว่าศัตรู (Nerain, 2005, p.511, 515)

³ จักรวรรดิ คือ รัฐหรืออาณาจักรต่างๆ ที่รวมกันอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยอันเดียวกัน เรียกเจ้าผู้ปกครองว่า จักรพรรดิ (สรุปความจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ค้นเมื่อ 3 กรกฎาคม 2565 จาก <https://dictionary.orst.go.th/>)

ของกองทัพ (10) สงคราม (11) การสร้างพันธมิตร (12) พระราชาที่อ่อนแอ (13) การยึดป้อมค่าย (14) ความลี้ลับซับซ้อน (15) ความเป็นศาสตร์ของคัมภีร์อรรถศาสตร์ (Wantana, 2018, pp.190 – 191)

มูลเหตุของการวางกลยุทธ์

เมื่อจกัญญะถูกเจ้านันทะคุกคามหนีภัยต่อน้ำสาธารณชนจึงทำให้เขาโกรธแค้นมากจนถึงกับตั้งปณิญาพร้อมกับแก้มัดผมจุกว่า “จะไม่มัดผมจุกจนกว่าจะโค่นล้มราชวงศ์นันทะให้สิ้นซากได้สำเร็จ” (Kale, 1927, p.26,34) ปณิญานี้มี 2 เรื่อง คือ (1) โค่นล้มราชวงศ์นันทะแล้วตั้งราชวงศ์เมารยะ (2) อารงอำนาจปกครองสูงสุดของพระเจ้าจันทรคุปตะ เขาได้บรรลุคำปณิญาเรื่องแรกแล้ว คำปณิญาเรื่องที่ 2 มี 2 ภารกิจ คือ (1) รักษาความปลอดภัยในพระวรกายของพระเจ้าจันทรคุปตะจากการก่อกบฏ ลอบสังหาร และวางยาพิษ (2) นำอำมาตย์ราชสละมาเป็นมหาอำมาตย์เพื่อทำประโยชน์ในพระเจ้าจันทรคุปตะให้ได้ เป็นการยืนยันความล้มสลายของราชวงศ์นันทะ และตั้งราชวงศ์เมารยะขึ้นได้อย่างมั่นคงแท้จริง (Kale, 1927, p.76) ภารกิจนี้ตรงกับคุณหก ในข้อแรก คือ sandhi (สันติภาพ) เพราะอำมาตย์ราชสละเป็นศัตรูที่มีความแข็งแกร่ง ด้วยมีสติปัญญา ความกล้าหาญ และมีอิทธิพลมาก และอำมาตย์ราชสละมีความจงรักภักดีต่อเจ้านันทะไม่เสื่อมคลายจึงยังมีประชาชนของเจ้านันทะคอยช่วยเหลือ และมีทรัพย์สินสมบัติมากมาย สามารถก่อกบฏได้ตลอดเวลา (Kale, 1927, p.184) ตรงกับคัมภีร์อรรถศาสตร์ที่ว่า หากราชามีความเท่าเทียมกับศัตรูหรือศัตรูมีความแข็งแกร่งกว่าราชาควรทำสัญญาสงบศึก เพื่อลดการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน (Nerain, 2005, p.532) และภารกิจนี้ได้กำหนดเป็นนโยบายหลักของบทุละครเรื่องนี้ เป็นที่มาของแผนการนำนโยบายไปปฏิบัติ ตรงกับคุณหก คือ

vigraha (การยั่วยุ) คือ แผนการสร้างความแตกแยกระหว่างอำมาตย์ราชสกะกับพันธมิตร และการใช้กลยุทธ์ต่างๆ

ความสัมพันธ์ของคุณก หุบายสี และสภาพสาม: รูปแบบการวางกลยุทธ์ของจามักยะ

กวีได้บอกเป็นนัยถึงรูปแบบการวางกลยุทธ์ทางการเมืองของจามักยะไว้ตั้งแต่ส่วนอารัมภบทของบทละครว่า กำหนดนโยบายภายใต้เงื่อนไขของคุณกวางแผนนโยบายไปปฏิบัติ โดยใช้หุบายสี⁴ ที่มีสภาพสาม คอยกำกับให้ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นโยบายจะขึ้นำการทำงานของสายลับ ดังนี้

*guṇavatyupāyanilaye sthithetoh sādhike
trivargasya/*

*madbhavananītividyekāryācārye
drutamupehi (Kale, 1927, .10)*

“ไอ้ (ภรรยา) ผู้มีคุณความดี ผู้เป็นที่อยู่แห่งหุบาย
ผู้ทำให้บรรลุลุรรคสามเหตุแห่งความมั่นคง (ในชีวิต) ผู้รู้ธรรมเนียมแห่ง
บ้านของฉัน ผู้ขึ้นำการงาน (ของสมาชิก) ขอท่านจงมาอย่างรวดเร็ว

ไอ้ (นิตี) ที่มีคุณก ที่เป็นที่อยู่แห่งหุบาย ทำให้บรรลु
สภาพสามเหตุแห่งความมั่นคง ที่เป็นนโยบายการปกครองแห่ง
อาณาจักรของฉันทน์ ที่ขึ้นำการงาน (ของสายลับ) ขอเจ้าจงมาอย่าง
รวดเร็ว”

⁴ หุบายสี เป็นวิธีดำเนินการที่ใช้ร่วมกับคุณก ประกอบด้วย (1) sāmā การผูกไมตรี (2) dāna การให้รางวัล (3) bheda การยั่วยุ (4) daṇḍa การลงโทษหรือการปราบปราม (Nerain, 2005, p.689-690)

โคลงนี้ เป็นบทสนทนาระหว่างผู้กำกับละครกับภรรยา ก่อนเริ่มแสดงละคร เรียกว่า *prastāvanā* (อารัมภบท) แพลแบบ เสดชะ คือ คำคำเดียวที่มี 2 ความหมาย แสดงคุณสมบัติของภรรยาของบ้านเปรียบเทียบกับนิติหรือนโยบายการปกครองของบ้านเมือง มีคำว่า “*guṇa*” หมายถึง คุณความดีของภรรยากับคุณหกที่เป็นนโยบายบริหารความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ คำว่า “*upāya*” หมายถึง วิธีการที่ภรรยาใช้บริหารกิจการภายในครอบครัวกับอุบายที่เป็นวิธีดำเนินงานที่ใช้ร่วมกับคุณหก และคำว่า “*trivarga*” หมายถึง วรรคสาม⁵ กับสภาพสาม ส่วนคำว่า *upāyanilaye* แปลว่า ที่อยู่แห่งอุบาย คือ แผนการ

แม้ Bhaswati Mitra ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง *Place of Mudrārākṣasa as a Political Drama in Ancient Indian Literature* เพื่อแสดงว่าบทละครเรื่อง มุทราราคษะเป็นบทละครทางการเมืองแท้จริงที่เก่าแก่ที่สุด แต่ก็ไม่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของคุณหก อุบายสี่ และสภาพสาม (Mitra, 1989)

กลยุทธ์ที่จำนักระใช้ทำภารกิจ 2 ภารกิจ จึงแบ่งเป็น 2 ส่วนเช่นเดียวกัน คือ กลยุทธ์ตอบโต้แผนการลอบฆ่าพระเจ้าจันทรคุปตะของอำมาตย์รากษะ และกลยุทธ์นำอำมาตย์รากษะมาเป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้าจันทรคุปตะ เฉพาะกลยุทธ์นี้อยู่ภายใต้แผนการสร้าง ความแตกแยกระหว่างอำมาตย์รากษะกับราชกุมารมลยเกตุ กลยุทธ์ส่วนแรก จะเล่าผ่านอุบายตอบโต้แผนการวางยาพิษของฝ่ายอำมาตย์รากษะ กลยุทธ์ส่วนที่สอง จะเล่าผ่านอุบายการสืบราชการลับ การปลอม และการหลอกของ

⁵ วรรคสาม คือ ธรรมะ อรรถะ กามะ อยู่ในปุรุชาละสี่หรือความปรารถนาในชีวิตมนุษย์สี่ ประการ ประการสุดท้ายคือ โมกษะ

สายลับ เรื่องราวของสายลับทั้งหมด กวีนำความรู้มาจากคัมภีร์อรรถศาสตร์ ในเล่ม 1 บทที่ 10 – 16 ดังนี้

กลยุทธ์ตอบโต้แผนการวางยาพิษ

อำมาตย์รากษสะได้ใช้สายลับวางยาพิษพระเจ้าจันทรคุปตะ 2 ครั้ง คือ ใช้ viṣakanyā หรือหญิงยาพิษ และใช้หมอวางยาพิษในเครื่องดื่ม ในบทความนี้จะนำเสนอเฉพาะกรณีใช้หญิงยาพิษ อันเป็นแผนการแรกที่อำมาตย์รากษสะใช้เมื่อราชวงศ์เมารยะสถาปนาขึ้นใหม่ๆ เขาใช้ให้ชีวลิทธินักบวชชีณะที่เขาไว้วางใจมากเป็นผู้นำหญิงยาพิษเข้าไปหาพระเจ้าจันทรคุปตะ แต่ชีวลิทธิเป็น “สายลับสองหน้า⁶” คือ เป็นสายลับของจามักยะด้วย เขาเป็นเพื่อนร่วมเรียนกันมากับจามักยะ ชื่อจริงคือพราหมณ์อินทุศรมัน เขามีความเชี่ยวชาญอย่างยิ่งในธรรมศาสตร์ของฤๅษีคุณ⁷ และในวิชาโหราศาสตร์พร้อมด้วยองค์ประกอบ 64 ประการ (Kale, 1927, p.32) จามักยะจึงให้เขาปลอมตัวเป็นนักบวชชีณะ เพื่อให้ทำภารกิจลับได้ตามความถนัดแล้ว ให้เขาไปตีสนักกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักของเจ้านันทะก่อนล้มสลาย เพื่อสืบราชการลับ และอำมาตย์รากษสะไว้วางใจเขามากเป็นพิเศษ จึงตั้งเขาเป็นสายลับทำภารกิจสำคัญยิ่งนี้ ชีวลิทธิได้นำเรื่องนี้ไปแจ้งแก่จามักยะ เขาจึงใช้อุบายส่งหญิงยาพิษกลับไปฆ่าพระเจ้าปรวตกะแทน พระเจ้าปรวตกะเป็นราชาผู้ปกครองทัพบกวมเลจจะชนเผ่าที่

⁶ ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ เล่มที่ 1 บทที่ 12 หัวข้อที่ 11 – 12 เรียก สายลับสองหน้าว่า ubhayavetanaḥ หมายถึง “ผู้ได้รับค่าจ้างจากทั้งสองทาง” เป็นสายลับที่ราชาจ้างไว้ให้เข้าไปทำงานในฝ่ายศัตรู สายลับเหล่านี้จึงได้รับค่าจ้างจากฝ่ายศัตรูด้วย ดังนั้นเพื่อป้องกันการทรยศ ราชาจึงต้องจับบุตรและภรรยาของเขาไว้เป็นตัวประกัน (Nerain, 2005, p.42)

⁷ คุณัส (uŚanas) หรือมีอีกชื่อว่า สุกร (Śukra) เป็นผู้แต่งคัมภีร์ทณฺฑินิตีชื่อ auŚanasa śāstra โดยการย่อคัมภีร์ทณฺฑินิตีฉบับดั้งเดิมที่พระพรหมเป็นผู้แต่งนับแสนบท จนเหลือพันบท และเกาฏิลยะนำความเห็นในตำรานี้มาอ้างอิงในคัมภีร์อรรถศาสตร์ของเขาด้วย (Kangle, 2010, pp.6-11)

อยู่แถบเทือกเขาหิมาลัยทางภาคเหนือของอินเดีย กองทัพชนเผ่าเหล่านี้มีกำลังพลกล้าหาญ แข็งแกร่ง และมีจำนวนมาก จาณักยะจึงไปขอให้มาร่วมทำสงครามโค่นล้มเจ้านันทะ โดยสัญญาว่า จะมอบราชอาณาจักรให้ครึ่งหนึ่ง ดังนั้น การฆ่าพระเจ้าปรวตกะได้จึงทำให้เขาไม่ต้องแบ่งราชอาณาจักรให้ตามสัญญา (Kale, 1927, p.16, 19)

เหตุการณ์นี้ส่งผลให้จาณักยะเฝ้าระวังในองค์พระราชาเพิ่มขึ้นนับพันเท่า (Kale, 1927, p.120) และมีการตอบโต้มากมายตามมาเป็นลำดับ เริ่มจากจาณักยะให้ปล่อยข่าวว่า อำมาตย์รากษสะเป็นผู้บงการฆ่า แล้วตั้งข้อหาสมรู้ร่วมคิดแก่นักบวชชีวสีติ จึงทำให้อำมาตย์รากษสะต้องหนีออกไปจากเมืองแล้ว ไปซ่อนสมุ่กำลังเพื่อโจมตีกลับในภายหลัง โดยก่อนออกไปจากเมืองเขาได้ฝากภรรยาและบุตรไว้กับพ่อค้าजननथासेเพื่อนรัก แล้วจาณักยะให้ภาคุรายณะสายลับฝายตนไปบอกเชิงชมชู้ราชกุมารมลายเกตุบุตรของพระเจ้าปรวตกะว่า จาณักยะเป็นผู้บงการฆ่าบิดาของเขา เพื่อให้ราชกุมารมลายเกตุหนีออกจากเมือง ราชกุมารมลายเกตุเป็นคนหูเบาเชื่อคนง่ายไม่ตรวจสอบข้อเท็จจริงก่อน จึงเชื่อตามคำชู้พร้อมความแค้นว่า จะต้องทำลายคนฆ่าบิดาให้ได้ เขาตกเป็นเหยื่อของจาณักยะอย่างง่ายดาย และเป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้แผนการสร้างความแตกแยก พร้อมแผนการลดทอนความแข็งแกร่งของกำลังทัพฝ่ายอำมาตย์รากษสะและราชกุมารมลายเกตุเอง บรรลุผลในองก์ 5

การหนีออกจากเมืองของราชกุมารมลายเกตุส่งผลให้จาณักยะไม่ต้องแบ่งราชอาณาจักรให้ราชกุมารมลายเกตุแทนบิดา อำมาตย์รากษสะได้โน้มน้าวให้ราชกุมารมลายเกตุมาร่วมมือกับเขาโค่นล้มราชวงศ์เมารยะ โดยให้ข้อเสนอว่าจะตั้งเป็นราชาแทนพระเจ้าจันทรคุปตะ (Kale, 1927, p.22) อำมาตย์รากษสะจึงมีกองกำลังชาวมลจะที่จงรักภักดีต่อเขาและราชกุมารมลายเกตุ มาร่วมรบจำนวนมาก (Kale, 1927, p.182) ส่วนนักบวชชีวสีติที่จาณักยะออกอุบายตั้งข้อหาได้ถูกขับไล่ออกจากเมืองเพื่อให้เขาตามเข้าไปทำภารกิจลับและสืบราชการลับฝ่ายอำมาตย์รากษสะได้อย่างสมเหตุสมผล

เช่นเดิม ต่อมาเขาได้ใช้ความรู้ในวิชาโหราศาสตร์ทำนายฤกษ์ยกทัพของกองทัพฝ่ายอำมาตย์ราชสละเร่งให้ยาตราทัพในเวลาตีกองทัพอ่อนแอ (Kale, 1927, p.238) จนถูกกองทัพหลวงปราบปรามได้อย่างราบคาบ แต่มีความสูญเสียน้อย ตามแผนการของจางฉกยะในองค์ 7

ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ได้กล่าวถึงการใช้สายลับหญิงไว้มากมาย แต่ที่ร้ายแรงที่สุดคือ หญิงยาพิษ (Majumder, 2010, p.165) สายลับวางยาพิษจะคัดเลือกจากคนที่ไม่มีความรักใคร่เลย มีความโหดร้าย และนิสัยเกียจคร้าน (Nerain, 2005, p.39) ในคัมภีร์สุครุตะ สังหิตา กล่าวถึงหญิงยาพิษว่า มาจากเด็กหญิงที่เลี้ยงดูด้วยอาหารผสมยาพิษที่ละน้อยทุกวันจนกระทั่งมีเชื้อไหลออกมาเป็นพิษ หากใครสัมผัสจะตายทันที เพื่อใช้ลอบฆ่าศัตรูของราชา โดยออกอุบายให้สัมผัสร่างกาย (Bhishagratna, 1911, p.673) หากเด็กคนใดไม่แข็งแรงพอ ก็จะเสียชีวิตระหว่างการเลี้ยงดู จึงมีเฉพาะคนที่แข็งแรงเท่านั้นสามารถมีชีวิตรอดมาทำภารกิจลอบฆ่าศัตรูได้ (Majumder, 2010, pp.167 - 168) ในบทละครมหาราชสละไม่ได้เล่าถึงความเป็นมาของหญิงยาพิษวิธีฆ่า และโทษจากการทำภารกิจผิดพลาด แต่ตามคำกล่าวของอำมาตย์ราชสละว่า หญิงยาพิษจัดเตรียมไว้สำหรับฆ่าคนได้เพียงคนเดียว เหมือนหอกของกระณะที่เก็บไว้ฆ่าคนได้เพียงคนเดียว ดังนี้

“ฉันทเก็บหญิงยาพิษที่เก่งที่จะฆ่าคนได้เพียงคนเดียวไว้เพื่อฆ่าจันทรคุปตะ เหมือนกระณะเก็บหอกวิเศษที่ฆ่าคนได้เพียงคนเดียวไว้ฆ่าอรชุน แต่หญิงยาพิษคนนั้นได้มาถึงตัวปรวเตศวรซึ่งเป็นเป้าสังหารของวิษณุคุปตะ⁸แล้ว ฆ่าเขา (ปรวเตศวร) ทำให้วิษณุ

⁸ จางฉกยะ มีชื่อในบทละคร อีกสองชื่อ คือ เกาฏิลยะ และวิษณุคุปตะ

คุปตะโชคดียังยิ่ง เหมือนกับที่หอกวิเศษ (ของกรรมะ) ได้มาถึงลูก
ของนางหิติมพา⁹ ซึ่งเป็นเป้าสังหารของพระกฤษณะแล้ว ฆ่าเขา (ลูก
ของนางหิติมพา) ทำให้พระกฤษณะโชคดียังยิ่ง” (Kale, 1927,
p.106)

สายลับที่ทำการก่อกวนพลาด ตามคัมภีร์อรรถศาสตร์ จะถูกลงโทษอย่างลับ ๆ
หรือถูกขับไล่¹⁰ เหมือนกรณีของชีวสีหิณิกบวชไชนะผู้เป็นสายลับสองหน้าของ
จาณักยะ ระหว่างทำการก่อกวนใส่ร้ายอำมาตย์รากษสะ เขามาขอตราประทับอนุญาตให้
ออกจากค่ายของฝ่ายอำมาตย์รากษสะ โดยอ้างความเท็จว่า เขาผู้เป็นมิตรของอำมาตย์
รากษสะรู้ว่าอำมาตย์รากษสะส่งหญิงยาพิษสายลับไปฆ่าพระเจ้าปรรวตกะ จึงทำให้
จาณักยะไล่เขาออกจากเมืองในข้อหาสมรู้ร่วมคิด และตอนนี้อำมาตย์รากษสะกำลังทำ
การบางอย่างแบบเดียวกันนั้น ถ้าทำสำเร็จจะทำให้เขาไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ (Kale,
1927, p.258) คือ สังฆาอย่างลับ ๆ โดยบอกสาเหตุเป็นนัย ๆ

กลยุทธ์นำอำมาตย์รากษสะมาเป็นมหาอำมาตย์: แผนการสร้างความ แตกแยก

เมื่อกำหนดนโยบายว่า “จะนำอำมาตย์รากษสะมาเป็นมหาอำมาตย์ของ
พระเจ้าจันทรคุปตะให้ได้” จาณักยะได้ว่าจ้างสายลับที่มีทักษะพิเศษให้ปลอมตัวต่าง ๆ
นานา เพื่อทำการก่อกวนทางการเมืองได้ตามความถนัดและสอดคล้องตามแผนการเพื่อ
ประโยชน์ของพระเจ้าจันทรคุปตะ และทำลายศัตรู พวกเขาแทรกซึมเข้าไปอยู่ในหมู่ชน

⁹ ลูกของนางหิติมพากับภีมะ คือ ชโนฏกจะ เป็นนักรบฝีมือดีของฝ่ายเกรพในเรื่องมหาภารตะ

¹⁰ tūṛṣṇīdaḍḍhaḥ pratiṣedho vā (Nerain, 2005, p.41)

ทุกชั้น ตั้งแต่หมู่ข้าราชการชั้นสูงจนถึงหมู่ชนชั้นต่ำภายในเมืองปาฏลีบุตร และค่ายของฝ่ายอำมาตย์ราชกะ (Kale, 1927, p.30, 32)

จากนั้นจกณกะได้ดำเนินแผนสร้างความแตกแยกระหว่างอำมาตย์ราชกะและราชกุมารมลายเกิดโดยใช้สายลับทำอุบายต่างๆ ตรงกับอุบายสี่ ได้แก่ การสืบราชการลับ ตรงกับ *sāma* (การผูกไมตรี) เพื่อค้นหาจุดอ่อนของอำมาตย์ราชกะ ส่วนการปลอม การหลอก และการฆ่า ตรงกับ *bheda* (การยั่วยุ) และ *daṇḍa* (การลงโทษหรือปราบปราม) เพราะไม่ประสบผลสำเร็จในการใช้อุบายข้อหนึ่ง และข้อสอง คือ *sāma* (การผูกไมตรี) และ *dāna* (การให้รางวัล) แม้อุบาย *bheda* (การยั่วยุ) และ *daṇḍa* (การลงโทษ) จะผิดศีลธรรม แต่สามารถลดความสูญเสียในชีวิตและทรัพย์สินสาธารณะจำนวนมากได้เพื่ออรรถประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริง ไม่ใช่เพื่อตน เพราะจกณกะเป็นพราหมณ์ที่เคร่งครัดในการทำหน้าที่ตามบรรณะของตนมาก ขณะเป็นมหาอำมาตย์รักษาราชการ เขายังเป็นครูสอนลูกศิษย์ที่มาอยู่ประจำที่บ้านของเขา ทำยัชญพิธี และใช้ชีวิตสมณะ (Kale, 1927, p.158)

จกณกะกล่าวว่า อุบายของเขาทำลายเฉพาะศัตรู ไม่ทำลายประชาชน และราชวงศ์นั้นจะถูกล้อมโค่นล้มได้อย่างสิ้นซาก เมื่อเขาสามารถนำอำมาตย์ราชกะผู้ถือเป็นหน่อเนื้อสุดท้ายของราชวงศ์นั้นมาเป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้าจันทรคุปตะแล้วเท่านั้น (Kale, 1927, p.22)

กระบวนการใช้อุบายการสืบราชการลับ การปลอม และการหลอก จะเล่าผ่านพฤติกรรมสายลับที่ทำอุบายแต่ละอย่าง ได้แก่ นิปุมกะผู้สืบราชการลับ ภาครายณะผู้ทำอุบายการหลอก และสิทธิธารณะผู้ทำอุบายการปลอม ส่วนอุบายการฆ่า มี 2 ครั้ง คือ ข่านักพรตสรรวารณสิทธิสมาชิคนสุดท้ายของราชวงศ์นั้น (Kale, 1927, p.26 และ 104) เพราะเขาเป็นคนที่อำมาตย์ราชกะจะตั้งเป็นราชาภายหลังโค่นราชวงศ์เมารยะแล้ว (Kale, 1927, p.260) และฆ่าราชาหัวหน้าเผ่า 5 คน

แต่การฆ่าในบทละครเรื่องนี้ทั้งหมดไม่มีฉากแสดง เป็นเพียงการเล่าย้อนของตัวละครเท่านั้น จึงไม่มีกระบวนการ ส่วนอุบายการสืบราชการลับ การปลอม และการหลอกลี้กระบวนการดังนี้

นิปुณกะกับการสืบราชการลับ

นิปุณกะเป็นสายลับที่จําณักยะให้ปลอมตัวเป็นสาวกพระยมเพื่อสร้างความศรัทธาและไว้วางใจในหมู่ชนทุกชั้น เพราะเมื่อเขาแสดงภาพพระยมพร้อมร้องเพลงสรรเสริญพระยม เขาก็เข้าไปในบ้านคนอื่นได้ (Kale, 1927, p.44) เขาจึงทำการสืบราชการลับในเมืองปาฏลีบุตรและความเคลื่อนไหวของอำมาตย์รากษสและสายลับได้อย่างอิสระ เขาแสดงทักษะของสายลับที่สำคัญ 2 เรื่อง คือ การส่งข่าวลับผ่านบทกวีภาษาปราชฤๅ¹¹ ให้จําณักยะรู้ว่า เขาเป็นสายลับที่เข้ามารายงานข่าวให้เจ้านายฟัง แต่ไม่ให้ลูกศิษย์ของจําณักยะรู้ ดังนี้

“ธรรมชาติปกติของดอกบัวทั้งหลายแม้จะงดงามก็
จริงจะขัดแย้งอย่างตรงกันข้ามกับความงามของมัน เพราะมันไม่ชอบ
พระจันทร์แม้จะเต็มดวงก็ตาม” (Kale, 1927, p.38)

เขายกเป็นนัยว่า เขากำลังจะมารายงานข่าวเกี่ยวกับคนที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพระเจ้าจันทรคุปตะ โดยเปรียบเทียบว่า ดอกบัวคือคนที่เป็นปฏิปักษ์ต่อราชา และ

¹¹ คัมภีร์อรรถศาสตร์ เล่มที่ 1 บทที่ 12 หัวข้อที่ 8 - 10 ว่าด้วยวิธีการส่งข่าวกรอง โดยข้อมูลข่าวกรองที่รวบรวมมาจากสายลับเร่ร่อนจะถูกรวบรวมส่งไปยังหน่วยปฏิบัติการลับซึ่งมีฐานที่ตั้งอยู่ในที่เดียวกัน และจะต้องถูกส่งผ่านรหัสสัญญาณในรูปแบบต่างๆ เช่น บทเพลง บทกวี ภาษาท่าทาง เป็นต้น โดยผู้ส่งจะไม่ทราบว่ามีใครเป็นผู้รวบรวม (Nerain, 2005, p.41) ทั้งนี้สายลับในบทละครยังได้ใช้รหัสสัญญาณสื่อสารกันระหว่างปฏิบัติงานจารกรรมด้วย เช่น การขยิบตา เป็นต้น

พระจันทร์เต็มดวงคือพระเจ้าจันทร์คุปตะผู้รุ่งเรือง เพราะพวกเขาทนต์ไม่ได้ที่จะเห็น ความรุ่งเรืองของพระเจ้าจันทร์คุปตะ (Kale, 1927, p.40) เหมือนดอกบัวโกมุทหรือ บัวกลางคืนที่หุบเมื่อพระจันทร์ขึ้น แม้พระจันทร์จะเต็มดวงสวยงามก็ไม่ยอมบาน จึง รวากับเป็นปฏิกษต่อพระจันทร์

อีกเรื่องคือ การรายงานข่าวตามหลักฐานที่ปรากฏชัดเจนไม่รายงานตาม ความรู้สึก ตามคัมภีร์อรรถศาสตร์เน้นย้ำถึงการตรวจสอบข่าว ว่าถ้าข่าวที่ได้มาจาก 3 แห่ง เหมือนกันข่าวนั้นใช้ได้ ถ้าไม่เหมือนกันสายลับจะถูกลงโทษ (Nerain, 2005, p.41) เขาเริ่มรายงานข่าวแก่จ้านกยะว่า เขาพบคน 3 คน ที่ยังคงจงรักภักดีต่ออำมาตย์ รากษสะและวางแผนทำร้ายพระเจ้าจันทร์คุปตะ คนที่หนึ่ง คือ นักบวชไซนะชื่อ ชิว สิทธิ เป็นคนที่อำมาตย์รากษสะไว้วางใจมาก คนที่สอง คือ ศกภูทาสะเป็นคนเขียนสารของ อำมาตย์รากษสะที่อำมาตย์รากษสะก็ไว้วางใจมากเช่นเดียวกัน (ศกภูทาสะคือ คนที่ จ้านกยะใช้ให้สายลับชื่อสิทธิธารณะไปตีสุนิทจนกลายเป็นเพื่อนรัก) คนที่สาม คือ หัวหน้าพ่อค้าอัญมณี ชื่อจันทนทาสะ เป็นเพื่อนรักของอำมาตย์รากษสะผู้ให้ที่หลบซ่อน แก่ภรรยาและบุตรของอำมาตย์รากษสะ พร้อมกันนี้นินปุณณะได้มอบแหวนตราประทับ สลักชื่ออำมาตย์รากษสะให้แก่จ้านกยะ เป็นแหวนที่ภรรยาของอำมาตย์รากษสะทำตก ที่หน้าบ้านพ่อค้าจันทนทาสะ ขณะเธอกำลังไล่จับบุตร (Kale, 1927, p.260) จึงยืนยัน ได้ว่า ครอบครัวของอำมาตย์รากษสะพำนักอยู่ที่บ้านพ่อค้าจันทนทาสะจริง และพ่อค้า จันทนทาสะก็เป็นเพื่อนรักของอำมาตย์รากษสะมาก เพราะแหวนตราประทับเป็น หลักฐานสำคัญ นินปุณณะจึงกล่าวดังนี้

“คนที่ 3 เป็นราวกับดวงใจดวงที่ 2 ของรากษ สะ เป็นชาวเมืองปุชปุระ เป็นหัวหน้าพ่อค้าอัญมณี เขาชื่อ จันทนทาสะ อำมาตย์รากษสะได้ฝากฝังภรรยาไว้ที่บ้านเขาแล้วจึงออกไปจาก เมืองไป” (Kale, 1927, p.260)

นิปुณกะเป็นสายลับที่มีไหวพริบปฏิภาณ ช่างสังเกต และมีทักษะในอาชีพสายลับ เขาจึงเก็บแหว่นสำคัญที่ตกโดยบังเอิญมาให้จามัญกะใช้เป็นวัตถุพยานวางแผนการสร้างความแตกแยกได้จนบรรลุผลสำเร็จและเป็นต้นเหตุของเหตุการณ์สำคัญที่ตามมามากมาย เขายังสามารถประมวลหลักฐานรอบด้านแล้ว สรุปเป็นข้อเสนอนำเสนอต่อจามัญกะว่า พ่อค้าจันทนทาสะเป็นคนสำคัญต่ออำมาตย์ราชกะมากจนราวกับเป็นดวงใจดวงที่ 2 เมื่อจามัญกะเชื่อว่า พ่อค้าจันทนทาสะมีความสำคัญต่ออำมาตย์ราชกะมากและให้ที่หลบซ่อนแก่ภรรยาและบุตรของอำมาตย์ราชกะแล้ว เขาจึงให้นำตัวพ่อค้าจันทนทาสะมาสอบปากคำข่มขู่ให้มอบครอบครัวอำมาตย์ราชกะให้ทางการ จนทำให้เห็นถึงคุณสมบัติเรื่องความซื่อสัตย์สุจริตของพ่อค้าจันทนทาสะ ผ่านการยอมสละชีวิตเพื่อปกป้องครอบครัวอำมาตย์ราชกะ เพียงเพื่อรักษาความสัตย์ที่ให้ไว้กับเพื่อน จามัญกะกล่าวชื่นชมโดยเปรียบเทียบคุณธรรมของพ่อค้าจันทนทาสะกับคุณธรรมของพระเจ้าคิพี¹² (Kale, 1927, p.70)

เมื่อพ่อค้าจันทนทาสะไม่ยอมส่งมอบครอบครัวอำมาตย์ราชกะให้แม้จะถูกข่มขู่ด้วยการให้ได้ยินข่าวการสังหารนักโทษจากคดีกบฏ จามัญกะจึงตั้งข้อหาขบฏแล้วยึดทรัพย์พร้อมคุมขังเขากับภรรยาและบุตร เฉพาะเขาให้รอคำสั่งประหารชีวิตจากพระเจ้าจันทรคุปตะ เมื่อถึงตอนสั่งประหารชีวิตพ่อค้าจันทนทาสะ อำมาตย์ราชกะจึงต้องยอมจำนนมอบตัวเข้ารับตำแหน่งมหาอำมาตย์ แลกกับชีวิตพ่อค้าจันทนทาสะทันที ส่งผลให้นโยบายของจามัญกะบรรลุผลสำเร็จอย่างแท้จริง (Kale, 1927, p.364)

¹² เรื่องราวของพระเจ้าคิพีผู้สละชีวิตเป็นอาหารแก่เหยี่ยวแทนชีวิตของเหยื่อคือนกพิราบที่เข้ามาหลบภัยกับพระองค์ ปรากฏในมหาภารตะ บรรพ 3 อธิยายะ 131 โศลก 1 – 32

สิทธิการละเมิดอภัยการปลอม

สิทธิการละเมิดเป็นทาสของจำนัยะ จำนัยะใช้ให้เข้าไปตีสนิทกับศกภูทาสะ คนเขียนสารและเพื่อนรักของอำมาตย์ราชษะ (Kale, 1927, p.42) แล้วใช้ให้เขาทำการกิจหลายอย่างเริ่มจาก ไปขอให้ศกภูทาสะเขียนจดหมายตามข้อความของจำนัยะ มีเนื้อความตอบกลับแบบคลุมเครือ ไม่ต้องระบุชื่อผู้รับ เพราะใครคนหนึ่งจะอ่านให้อีกคนหนึ่งฟังด้วยตัวเอง¹³ ประทับตราจดหมายด้วยแหวนตราประทับสลักชื่ออำมาตย์ราชษะ รับมอบแหวนตราประทับและจดหมายไว้ใช้ทำการกิจกลับ ไปชิงตัวศกภูทาสะที่กำลังจะถูกประหารชีวิตในข้อหากบฏตามที่จำนัยะใส่ร้าย พาออกมาจากแดนประหารโดยส่งสัญญาณลับ ให้เพชรฆาตที่เป็นสายลับของจำนัยะรู้ เพื่อเปิดทางสะดวก พาไปส่งให้อำมาตย์ราชษะ รับของรางวัลจากอำมาตย์ราชษะ เพราะจำนัยะรู้ธรรมเนียมการถอดเครื่องประดับมีค่าที่ใส่ติดตัวให้เป็นรางวัลแก่ผู้มึน และอำมาตย์ราชษะก็ได้ถอดเครื่องประดับที่ได้เป็นของขวัญจากราชกุมารมลายเหตุให้สิทธิการละเมิดแทนการสลักชีวิตชิงตัวเพื่อนรักออกมาจากแดนประหาร ให้ขอยุ่รับใช้อำมาตย์ราชษะจนถึงเวลาที่กองทัพฝ่ายอำมาตย์ราชษะใกล้จะถึงเมืองปาฏลีบุตร ให้ทำการกิจกลับ โดยใช้วัตถุ 3 ชิ้น เป็นเครื่องมือ ได้แก่ แหวนตราประทับ จดหมายปลอม และเครื่องประดับ (Kale, 1927, p.50, 52, 54) เพื่อให้อำมาตย์ราชษะแตกแยกจากราชกุมารมลายเหตุ สิทธิการละเมิดได้ทำการกิจตามแผนการทุกขั้นตอน จนถึงตอนที่เขาได้รับเครื่องประดับ

เหตุการณ์ตอนต่อไปเป็นการใช้อุบายตามทักษะของเขาเอง คือ เขาได้ออกอุบายขอฝากกล่องเครื่องประดับไว้โดยขอประทับตราก่อนฝาก เขาทำให้ทุกคนเห็น

¹³ คัมภีร์อรรถศาสตร์ เล่มที่ 2 บทที่ 10 ว่าด้วยขั้นตอนการร่างพระราชกฤษฎีกา กวีได้นำรูปแบบการเขียนข้อความในเรื่องนี้มาดัดแปลงเป็นข้อความคลุมเครือในจดหมายปลอม (V.Nerain, 2005, p.132-139)

แหวนตราประทับที่สลักชื่ออำมาตย์ราชสละ เพื่อให้มีโอกาสมอบคืนอำมาตย์ราชสละ ซึ่งได้ส่งต่อให้ศกภูทาสะไวใช้งานประทับหนังสือที่ออกในนามอำมาตย์ราชสละตามหน้าที่คนเขียนสารในราชการฝ่ายราชกุมารมลายเกต (Kale, 1927, p.126, 128, 130, 132, 134) เมื่อกองทัพฝ่ายอำมาตย์ราชสละใกล้ถึงเมืองปาฏลีบุตรแล้ว เขาก็เริ่มแผนการใส่ร้ายอำมาตย์ราชสละ โดยสร้างสถานการณ์ให้ราชกุมารมลายเกตได้อ่านจดหมายปลอมที่เป็นลายมือของศกภูทาสะคนเขียนสารของอำมาตย์ราชสละ และมีตราประทับของอำมาตย์ราชสละ เพื่อให้เข้าใจว่า อำมาตย์ราชสละเป็นคนสั่งให้เขียน มีข้อความยืนยันว่า อำมาตย์ราชสละและราชผู้นำกองทัพขนเผ่าทั้ง 5 ที่ทำให้อาณาจักรฝ่ายราชกุมารมลายเกตยิ่งใหญ่ กำลังทรยศและวางแผนฆ่าราชกุมารมลายเกต เพราะเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าจันทรคุปตะ โดยมีวัตถุพยานคือ กล้องเครื่องประดับประทับตราดังกล่าวข้างต้น เป็นเครื่องบรรณาการจากอำมาตย์ราชสละประกอบไปกับจดหมาย (Kale, 1927, p.264, 266, 268) และเครื่องประดับที่อำมาตย์ราชสละใส่มาพบราชกุมารมลายเกต มันเคยเป็นของพระเจ้าปรวตกะบิดาของราชกุมารมลายเกต (Kale, 1927, p.288) ปัจจุบันอยู่กับพระเจ้าจันทรคุปตะ สอดคล้องกับข้อความตอบรับเครื่องประดับจากพระเจ้าจันทรคุปตะที่ส่งให้อำมาตย์ราชสละเพื่อมีตราภาพก่อนหน้า แท้จริงมันเป็นเครื่องประดับที่พระเจ้าจันทรคุปตะบริจาคให้พราหมณ์ 3 คน มีวิศวาสุ เป็นต้น (Kale, 1927, p.50) เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้พระเจ้าปรวตกะ แต่ถูกจากนักบวชใช้อุบายรับมาส่งขายให้อำมาตย์ราชสละ เพื่อใส่แทนเครื่องประดับที่มอบให้สิทธิราชสละ ดังนั้น วัตถุ 3 ชิ้น คือ จดหมายปลอม เครื่องประดับ และตราประทับ จึงมัดตัวอำมาตย์ราชสละตามข้อกล่าวหา จนด้นไม่หลุด แม้ปฏิเสธก็ไร้ผล (Kale, 1927, p.290, 292) โดยเฉพาะเครื่องประดับของพระเจ้าปรวตกะที่อำมาตย์ราชสละใส่ติดตัว ยืนยันข้อหาของการฆ่าพระเจ้าปรวตกะ เพื่อประโยชน์ของพระเจ้าจันทรคุปตะที่ไม่ต้องแบ่งราชอาณาจักรครึ่งหนึ่งให้

ราชกุมารมลายเฑเป็นคณหุเบา อารมณรื้อน ไม่มีวิจิตรญาณ ไม่ตรวจสอบข้อเท็จจริงให้ถี่ถ้วน ได้สั่งฆ่าราชาทั้ง 5 และขับไล่อำมาตย์รักษะออกจากตำแหน่งที่ปรึกษา แล้วสั่งยาตรากองทัพเข้าโจมตีกองทัพหลวงในระหว่างที่กองทัพระส่ำระสาย (Kale, 1927, p.294, 296) เหล่าไพร่พลบ้างก็หนีกลับบ้านเมืองตนด้วยความหวาดกลัว เพราะผู้นำกองทัพของตนถูกสังฆาอย่างไรเหตุผล จึงทำให้กองทัพของราชกุมารมลายเฑพ่ายแพ้กองทัพหลวงอย่างราบคาบแต่สูญเสียชีวิตและทรัพย์สินน้อยมาก เขาถูกจับตัวนำไปเข้าปรีบทโษตามอาญาบ้านเมือง (Kale, 1927, p.304) สิทธานถะเป็นตัวอย่างของสายลับที่มีความฉลาด ขยันหมั่นเพียรทำตามคำสั่งเจ้านายอย่างซื่อสัตย์ โดยไม่มีคำถามแม้จะทำความผิดศีลธรรมเพราะเชื่อมั่นในคุณความดีของเจ้านาย

ภาครายณะกับอุบายการหลอก

ภาครายณะเป็นน้องชายของเสนาบดีสิงหพละ ข้าราชการของพระเจ้าจันทรคุปตะ เขาเป็นมิตรกับพระเจ้าปรวตกะ เมื่อจามัญกะให้คนปล่อยข่าวฉาว¹⁴ ว่าอำมาตย์รักษะเป็นผู้บงการฆ่าพระเจ้าปรวตกะด้วยหญิงยาพิษแล้ว ภารกิจแรกของสายลับภาครายณะก็เริ่มขึ้น จามัญกะใช้เขาไปบอกเชิงข่มขู่ราชกุมารมลายเฑแกมหวังดีว่า จามัญกะเป็นผู้บงการฆ่าพระเจ้าปรวตกะตัวจริงแล้ว ช่วยราชกุมารมลายเฑให้หนีออกจากเมืองไป (Kale, 1927, p.30 และ 178) พร้อมความแค้นคนที่ฆ่าบิดา เพราะจามัญกะไม่ต้องการแบ่งราชสมบัติครึ่งหนึ่งให้ราชกุมารมลายเฑแทนบิดาตามสัญญา สุดท้ายให้หนีไปพึ่งราชกุมารมลายเฑโดยอ้างความเท็จว่า กลัวความผิดที่เขาทำตัวเป็นปฏิปักษ์กับพระเจ้าจันทรคุปตะ ตามบันทึกหลักฐานสำคัญเรื่องการหลบหนีของบุคคล

¹⁴ คัมภีร์อรรถศาสตร์ เล่มที่ 13 บทที่ 1 หัวข้อที่ 4 – 5 ว่าด้วยการปล่อยข่าวที่เป็นคุณกับราชา สรรเสริญพระองค์ในที่สาธารณะ กวีได้นำมาดัดแปลงเป็นการปล่อยข่าวฉาว (V.Nerain, 2005, p.772)

สำคัญในกองทัพหลวงไปเข้ากับฝ่ายราชกุมารมลายเอทุ เพราะไม่จงรักภักดีในพระเจ้าจันทรคุปตะแล้ว ซึ่งมีชื่อของภาคุรายณะด้วย ต่อมาจันทรคุปตะได้อ่านบันทึกนี้ให้พระเจ้าจันทรคุปตะฟังหวังให้สายลับของอำมาตย์ราชกะษะที่ปลอมตัวทำภารกิจลับอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าจันทรคุปตะได้ยินจะได้ส่งข่าวให้อำมาตย์ราชกะษะเชื้อช้ออ้างของภาคุรายณะ (Kale, 1927, p.176) เมื่อภาคุรายณะได้เข้าไปอยู่ในค่ายของราชกุมารมลายเอทุแล้ว ให้ทำภารกิจลับตามแผนสร้างความแตกแยกตามทักษะของตัวเอง

ราชกุมารมลายเอทุได้ให้ความไว้วางใจเขามากเพราะสำนึกบุญคุณ จึงตั้งเขาในตำแหน่งอำมาตย์ที่มีความสำคัญรองจากราชกุมารมลายเอทุ (Kale, 1927, p.178) เขาได้เริ่มงานบิดเบือนข้อมูลเพื่อให้ร้ายอำมาตย์ราชกะษะ ว่ามีแนวโน้มที่จะทรยศราชกุมารมลายเอทุแล้วไปเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าจันทรคุปตะ (Kale, 1927, p.220, 222) และอธิบายถึงเหตุผลที่บุคคลสำคัญของกองทัพฝ่ายศัตรูนำโดยภัทรภณได้หนีทัพมาเข้าพึ่งราชกุมารมลายเอทุโดยไม่ผ่านอำมาตย์ราชกะษะแต่ผ่านทางศิรเสนะเสนาบดีของราชกุมารมลายเอทุ เพราะพวกเขาไม่จงรักภักดีในพระเจ้าจันทรคุปตะแล้ว แต่อำมาตย์ราชกะษะเป็นศัตรูกับจันทรคุปตะเพียงคนเดียวเท่านั้น ดังนั้นหากอำมาตย์ราชกะษะกลับใจมาเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าจันทรคุปตะ ผู้เป็นเชื้อสายของเจ้านันทะพวกเขาจะเดือดร้อน (Kale, 1927, p.210, 211) จากนั้นทำให้ราชกุมารมลายเอทุได้รับรู้จากปากนักบวชชีวิสิทธิเพื่อนรักของอำมาตย์ราชกะษะ ว่าอำมาตย์ราชกะษะเองเป็นผู้บงการฆ่าพระเจ้าปรวตกะผู้เป็นบิดา (Kale, 1927, p.256) ทำให้แผนการใช้อุปาลอมของสิทธิราชกะษะที่มีวัตถุ 3 ชิ้นเป็นเครื่องมือ แสดงผลโดยไม่ให้ราชกุมารมลายเอทุได้สอบถามพยานบุคคล (Kale, 1927, p.284) รักษาชีวิตอำมาตย์ราชกะษะไว้ไม่ให้ถูกสังฆ่าเหมือนราชาหัวหน้าเผ่า 5 คน โดยให้ราชกุมารมลายเอทุทราบถึงเหตุผลทางการเมืองที่ทำให้อำมาตย์ราชกะษะจำเป็นต้องฆ่าพระเจ้าปรวตกะ และหากทำร้าย

อำมาตย์ราชสวสนนี้กองทัพจะปั่นป่วน ควรเก็บอำมาตย์ราชสวสนไว้ดำเนินคดีเมื่อได้รับชัยชนะแล้ว (Kale, 1927, p.260) ยุยงให้ราชกุมารมลายเณรเคลื่อนทัพไปโจมตีเมืองปาฏลีบุตรทันที แม้กองทัพจะระส่ำระสายเพราะขาดผู้นำกองกำลังสำคัญไป ทั้งมีกำลังพลจากพวกหนีทัพหลวมมาอยู่เต็มไปทั่วกองทัพ (Kale, 1927, p.294)

สุดท้ายพวกหนีทัพที่เป็นสายลับของจามักยะรวมทั้งภาคุรายณะก็ร่วมกันจับกุมราชกุมารมลายเณรระหว่างการสู้รบ นำตัวเข้าไปดำเนินคดีในเมืองปาฏลีบุตร (Kale, 1927, p.304)

แม้ภาคุรายณะจะเป็นสายลับมืออาชีพ แต่เขาก็เป็นสายลับคนเดียวที่พรั้งำพันกับตัวเองว่า เขาเสียใจที่ต้องทรยศต่อราชกุมารมลายเณรผู้ไว้วางใจให้เขาเป็นคนสนิททำหน้าที่เป็นเลขส่วนตัว แต่เขาต้องทรยศเพราะเป็นคำสั่งของจามักยะผู้เป็นนาย

สรุปผลการศึกษา

คัมภีร์อรรถศาสตร์กล่าวถึงนโยบายการบริหารความสัมพันธ์ระหว่างรัฐด้วยวิธีการประนีประนอมเพื่อลดการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน โดยใช้คุณธรรมร่วมกับอุบายสี่ โดยมีสภาพสามคอยกำกับ เพื่อทำสงครามหรือสงบศึก ปรากฏในเล่มที่ (6) มณฑล (7) ยุทธศาสตร์ 6 ด้าน และ (9) ความเตรียมพร้อมของกองทัพ และให้สายลับใช้อุบายขับเคลื่อนนโยบายทางการเมืองดังกล่าว และกวีวิสาขทัตตะผู้แต่งบทละครมหาราชาสวสนก็ได้นำความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้เพื่อขับเคลื่อนนโยบายธำรงอำนาจการปกครองสูงสุดของพระเจ้าจันทรคุปตะซึ่งเป็นโครงเรื่องหลักของบทละครมหาราชาสวสน โดยกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ของคุณทก อุบายสี่ สภาพสาม และให้สายลับใช้อุบายขับเคลื่อนนโยบาย เช่นเดียวกับคัมภีร์อรรถศาสตร์ และได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนในอารัมภบท เฉพาะอุบายที่สายลับใช้ดำเนินการเท่านั้นที่กวีนำความรู้ในอรรถศาสตร์มาดัดแปลงให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในบทละคร (ดูตัวอย่างเรื่องการปล่อยข่าวฉาวใน

ภาครายณะกับอุบายการหลอก) และจากการศึกษาพฤติกรรมของจามัญกะและสายลับสามารถสังเคราะห์เป็นรูปแบบการวางกลยุทธ์ทางการเมืองของจามัญกะในบทธะครมุทธราชกะสะได้นั้น มีกระบวนการและรายละเอียดดังนี้

1. **กำหนดนโยบายภายใต้เงื่อนไขของคุณทก** คือ sandhi (สันติภาพ) มีนโยบายว่า “จะนำอำมาตย์ราชกะสะเป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้าจันทรคุปตะ” เป็นนโยบายเดียวที่ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ในบทธะคร

2. **จัดทำแผนการนำนโยบายไปปฏิบัติ** มีเป้าหมายหลัก “สร้างความแตกแยกระหว่างอำมาตย์ราชกะสะกับราชกุมารมลายะ” เพื่อเร่งให้อำมาตย์ราชกะสะยอมจำนนแล้วกลับมารับตำแหน่งมหาอำมาตย์

3. **กำหนดแนวทางปฏิบัติ** ที่ประกอบด้วย (1) ผู้ดำเนินการ คือ สายลับที่คัดเลือกตามเงื่อนไขในคัมภีร์อรรถศาสตร์ (2) วิธีการ คือ อุบายต่างๆ ภายใต้กรอบแนวคิดของอุบายสี่ มีทั้งการฆ่า การสืบราชการลับ การปลอม และการหลอก (3) เครื่องมือ คือ วัตถุ 3 ชิ้น ได้แก่ แหวนตราประทับ จดหมายปลอม และเครื่องประดับ

กระบวนการทั้งหมดมีสภาพสามคอยก่ากับให้ทำการได้ถูกกาละเทศะตามที่จามัญกะให้สายลับทำอุบายยั่วยุราชกุมารมลายะให้แตกแยกกับอำมาตย์ราชกะสะในยามที่กองทัพอำมาตย์ราชกะสะใกล้จะถึงเมืองปาฏลิบุตร เพื่อทำให้กองทัพฝ่ายศัตรูอ่อนแอ และไม่สามารถแก้ไขได้ทันการ และให้นักรบวชชีวลิตกำหนดฤกษ์ให้กองทัพอำมาตย์ราชกะสะโจมตีกองทัพหลวงในยามที่กองทัพหลวงหรือกองทัพฝ่ายตนแข็งแรง

นโยบายเดียวที่ชัดเจนนี้ได้ชี้้นำภารกิจของสายลับให้มั่นคงในเป้าหมายสามารถทำการได้ตามแผนการจนบรรลุผลอย่างซื่อสัตย์ เหมือนบทบาทของสายลับฝ่ายจามัญกะ

ความชำนาญในกลยุทธ์ของราชาผู้พิชิต¹⁵มีความสำคัญในคัมภีร์อรรถศาสตร์มาก ตามความเห็นของเกาฏิลยะที่ว่า ระหว่างราชาผู้พิชิตที่มีอำนาจ มีความกระตือรือร้น และมีความชำนาญในกลยุทธ์ ราชาที่มีความชำนาญในกลยุทธ์ดีที่สุด เพราะอำนาจทำให้มีความกระตือรือร้นได้ แต่ความชำนาญในกลยุทธ์ที่มาจากความรู้และความคุ้นเคย ในศาสตร์การเมืองการปกครอง จะรู้วิธีใช้การประนีประนอม และวิธีเชิงกลยุทธ์อื่นๆ เช่น การใช้สายลับ เครื่องมือทางเคมี เป็นต้น แม้มีความพยายามเพียงเล็กน้อยก็สามารถประสบความสำเร็จในการเข้าถึงราชาที่มีความกระตือรือร้นและมีอำนาจมากได้ (Nerain, 2005, pp.659-660)

จาดักยะก็เป็นผู้มีความชำนาญในกลยุทธ์ทางการเมืองมากและใช้กลยุทธ์ขับเคลื่อนนโยบายนำอำมาตย์รากษสมาเป็นมหาอำมาตย์ เพื่ออ้างอำนาจการปกครองสูงสุดของพระเจ้าจันทรคุปตะผู้มีจริยธรรมสูงให้ปกครองอาณาจักรโดยธรรมให้เจริญรุ่งเรืองยาวนาน เป็นนโยบายที่เห็นประโยชน์ชัดเจนและมั่นคง จึงทำให้อำมาตย์รากษสยอมจำนนเข้ารับตำแหน่งมหาอำมาตย์ของพระเจ้าจันทรคุปตะ แม้อำมาตย์รากษสก็เป็นผู้มีความชำนาญในกลยุทธ์ทางการเมืองมากเช่นเดียวกับจาดักยะ แต่เขาใช้กลยุทธ์ขับเคลื่อนนโยบายโค่นล้มพระเจ้าจันทรคุปตะเพื่อความพึงพอใจของเจ้านันทะที่ตายไปแล้ว เป็นนโยบายที่ไม่เห็นประโยชน์ชัดเจน จึงไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จ

อนึ่ง การใช้สายลับเป็นผู้ทำอุบายการรักษาความปลอดภัยในองค์พระราชการฆ่า การสืบราชการลับ การปลอม และการหลอก ซึ่งมีรายละเอียดการปฏิบัติตามไหวพริบเฉพาะตัวและทักษะที่ได้รับการฝึกฝนมาจากหน่วยปฏิบัติการลับของฝ่ายตน เช่น การส่งสัญญาณลับ การส่งข่าวลับผ่านบทกวี เป็นต้น ที่ปรากฏในบทความนี้ ถือ

¹⁵ ราชาผู้มีลักษณะดีและมีองค์ประกอบแห่งอำนาจอริปไตยเหมาะสมที่สุด เป็นบ่อเกิดแห่งกลยุทธ์ เรียกว่า ผู้พิชิต (Nerain, 2005, p.516)

เป็นตัวอย่างบางส่วนของ การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมตามคำสอนในคัมภีร์อรรถศาสตร์ เรื่อง การจารกรรม ที่ให้รายละเอียดมากที่สุด คือ ปรากฏอย่างชัดเจนในเล่มที่ 1 บทที่ 11 การจัดตั้งหน่วยปฏิบัติการลับ และบทที่ 12 การจัดตั้งสายลับเคลื่อนที่ และยังอ้างอิงตามที่ต่างๆ ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ทั้ง 15 เล่ม ซึ่งสะท้อนให้เห็นระบบการจารกรรมที่ซับซ้อนในสังคมการเมืองของอินเดียโบราณ ลักษณะของสายลับที่มีประสิทธิภาพ และขาดประสิทธิภาพ แม้ในปัจจุบันประเทศต่างๆ ก็มีการจัดตั้งหน่วยราชการลับ เพื่อปฏิบัติงานด้านข่าวกรอง การจารกรรมข้อมูล การสืบราชการลับ การต่อต้านข่าวกรอง หรือแม้กระทั่งการก่อการร้าย และการลอบสังหาร หน่วยราชการลับที่สำคัญ เช่น หน่วยเคจีบีของสหภาพโซเวียต และหน่วยซีไอเอของสหรัฐอเมริกา เป็นต้น เพื่อความได้เปรียบประเทศคู่แข่งทางการทหาร การเมือง และเศรษฐกิจ (Kidchai, 2018, pp.70 – 76) แต่ไม่สามารถเปิดเผยรายละเอียดการปฏิบัติงานได้ ดังนั้น คำอธิบายลักษณะนิสัยของสายลับตามธรรมชาติของมนุษย์ในคัมภีร์อรรถศาสตร์จึงทันสมัยอยู่เสมอและสามารถใช้เป็นแนวทางการปฏิบัติตัวของสายลับหรือจารชนในการทำงานเชิงรุกและเชิงรับในปัจจุบันได้

บทละครมูทราภักษะเป็นบทละครการเมืองเข้มข้นและใช้ตัวละครสายลับ ทั้งจากฝ่ายของจาณกษะและอำมาตย์ภักษะเป็นผู้ดำเนินเรื่อง กวีได้สร้างลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของตัวละครสายลับตามคำอธิบายในคัมภีร์อรรถศาสตร์ ที่มีการปลอมตัวไปต่างๆ นานาเพื่อปฏิบัติการกิจหลากหลาย ในบทละครเรื่องนี้จึงมีตัวละครสายลับถึง 23 ตัว โดยบรรดาสายลับของจาณกษะจะเป็นตัวอย่างของสายลับมีอาชีพที่ไม่เคยทำงานผิดพลาด ส่วนบรรดาสายลับของอำมาตย์ภักษะจะเป็นตัวแทนของสายลับที่ทำงานผิดพลาด จึงทำให้ผู้อ่านได้เห็นลักษณะนิสัย ไหวพริบ และพฤติกรรมของสายลับอย่างเป็นรูปธรรมหลากหลายแง่มุมตามสถานการณ์ต่างๆ

บรรณานุกรม

- Bhishagratna, K. K. (1911). **An English Translation of The Sushruta Vol.2.**
Calcutta: The Bharat Mihir Press.
- Ghosh, M. (Trans.). (1951). **The Nāṭyaśāstra Ascribed to Bharata-Muni (Vol.1).** Calcutta: The Royal Asiatic Society of Bengal.
- Kale, M. R. (Trans.). (1976). **Viśākhaḍatta: Mudrālakṣaṇa With the Commentary of Dhundhirāja.** (6th ed.) Delhi: Motilal banarsidass.
- Kangle, R. P. (Trans.). (2010). **The Kauṭīliya Arthaśāstra.** Dehi: Motilal Banarsidass.
- Kidchai, P. (2018). **kānpriāpṭhiāp nuāi rāṭchakān lap khē c̣hībī (KGB) khōṅ sahaphāp sō wī yot læ nuāi rāṭchakān lap sī ‘ai ‘ē (CIA) khōṅ saha rat ‘ō mē ri kā kōṛanī suksa ‘itthiphon botbāt læ nāthī dān khwāmmankhong khōṅ prathēt nai chuāng songkhramyen (khō . sō . nungphankaōrōjīsīpha - nungphankaōrōjīkaōsip‘et).** [The Comparison Between Secret Intelligence Agencies of Soviet Union (KGB) and United States of America (CIA) in Case Study of Influence, Roles and Duties of National Security During The Cold War Period (1945 – 1991)] (Bachelor’s research paper) Thammasat University, Faculty of Liberal Arts.
- La-oungsri, K. et al. (2016). **‘Indiā mahatsachan.** [The wonder that was India] Bangkok: Toyota Thailand Foundation.

- Majumder, Shilpi Dutta. (2010). **Concept of Espionage in Kauṭīliya Arthaśāstra: Its Relevance to Present Era.** (Doctor of Philosophy's thesis) Assam University, Department of Sanskrit, School of Languages.
- Mitra, Bhaswati. (1989). **Place of Mudrārākṣasa as a Political Drama in Ancient Indian Literature.** (Doctor of Philosophy's thesis) . Jadavpur University, Faculty of the Graduate School of Arts.
- Narain, V. (Ed.). (2005). **Kauṭīliya Arthaśāstra.** Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratiṣṭhan.
- Rangarajan, L. N. (Ed.). (1992). **Kauṭīliya The Arthashastra.** Calcutta: Penguin Books India.
- Sastri, Gaurinath. (1960). **A Concise History of Classical Sanskrit Literature.** Calcutta: Oxford University Press.
- Wantana, S. (2018). **lōk thī khit wā khunkhoeī ? khwāmkhit thāngkān mūāng Thai samai krung sī yut yā.** [familiar world? Thai political thought during the Ayutthaya period] Bangkok: Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University.
- Williams, M. M. (1986). **A Sanskrit – English Dictionary.** Delhi: Motilal Banarsidass.